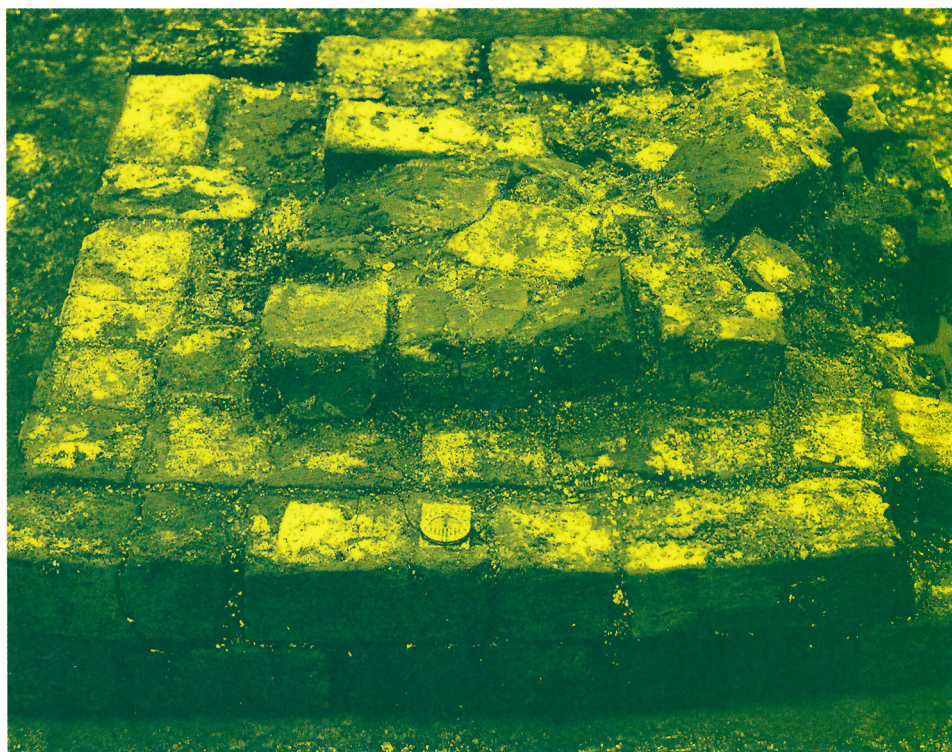

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1998

10

RUG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1999, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: een stiep van baksteen van de verdwenen kerk van Houwingeham (pp. 58-63)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen

mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1167-3

PALEO-AKTUEEL

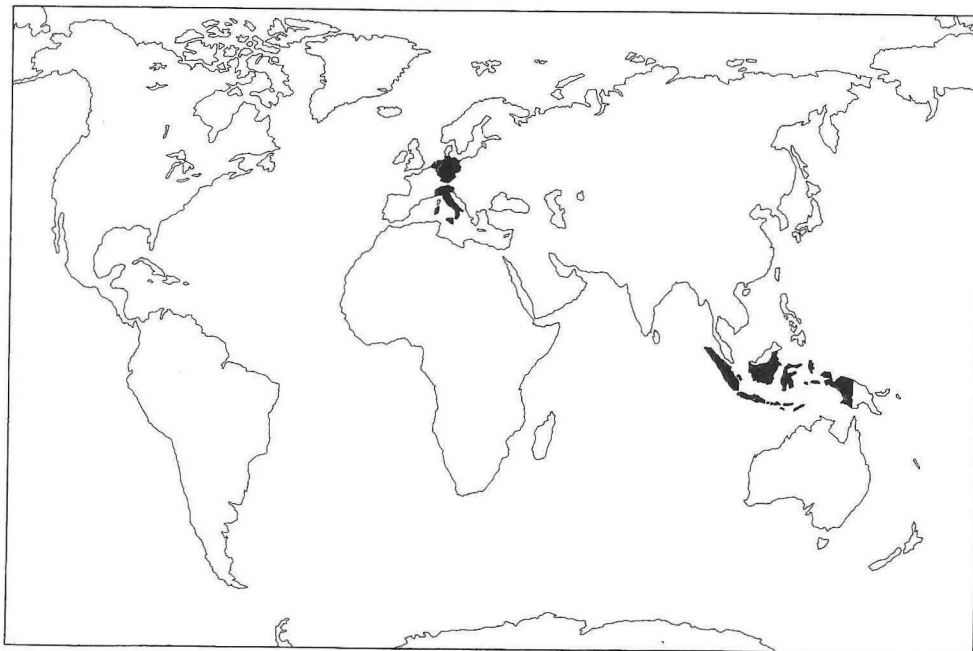
10

redactie
Mette Bierma
Otto H. Harsema
Engelien Rondaan-Veger

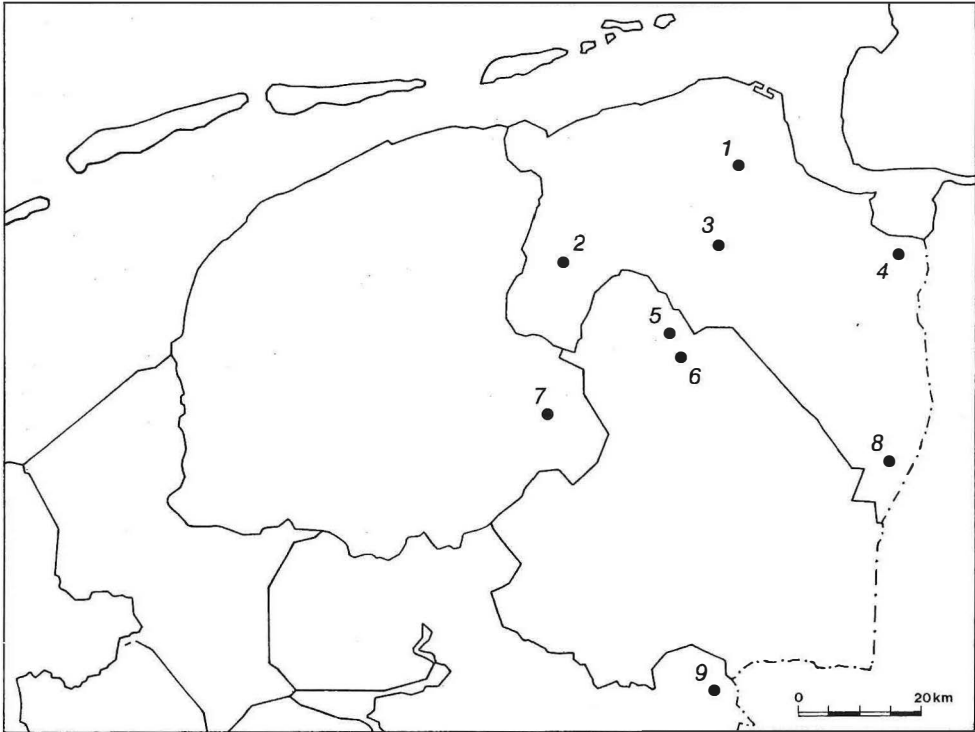
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 1999

In deze aflevering: Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Tolweg-Zuid/Kinkhorsterweg; 2. Oldekerk; 3. Driebond; 4. Houwingeham; 5. Yde; 6. Tinaarlo; 7. Jardinga; 8. Laude; 9. Gramsbergen.

INHOUD

G.-J. BARTSTRA & J.M. PASVEER	
Het kolenterrein van Podo (Indonesië)	9
L. JOHANSEN & D. STAPERT	
Meesters en leerlingen in het bewerken van vuursteen; de <i>refitting</i> -analyse van Gramsbergen (Ov.) uit het Laat-Ahrensburgien	13
W. PRUMMEL, M.J.L.Th. NIEKUS & A.L. VAN GIJN	
Een laatmesolithische jacht- en slachtplaats aan de Tjonger bij Jardinga (Fr.)	16
A.L. BRINDLEY & A.D. NEVES ESPINHA	
Vroeg TRB-aardewerk uit hunebed D6a bij Tinaarlo (Dr.)	21
P.A.J. ATTEMA & P.M. VAN LEUSEN	
Kern en periferie in het RPC-project (1); de Doganella di Ninfa-survey in de Pontijnse regio (Midden-Italië)	25
P.M. VAN LEUSEN & P.A.J. ATTEMA	
Kern en periferie in het RPC-project (2); de Fogliano-survey in de Pontijnse regio (Midden-Italië)	31
P.B. KOOI & H.A. GROENENDIJK	
Grafheuvels cum Laude (Gr.)	36
O.H. HARSEMA	
Een vroeg technisch monument in Noord-Duitsland: 'de offersteen' van Plumbohm, Nedersaksen	41
W. PRUMMEL, C.G. KOOPSTRA, A.J. NIJBOER & P.B. KOOI	
Een beenbewerker en een smid, bewoners van de wierde Tolweg-Zuid/Kinkhorsterweg (Gr.)	48
P.B. KOOI	
De Oldekerk (Gr.)	54
T. VAN DEN BERGH, H.A. GROENENDIJK & J. MOLEMA	
Houwingeham (Gr.) na vijf eeuwen weer op de kaart	58
A.AERTS-BIJMA, J.N. LANTING & H. VAN DER PLICHT	
Een verrassende wending; gecremeerd been blijkt wel ¹⁴ C-dateerbaar!	64
H.T. WATERBOLK	
De mens in het Preboreale, Boreale en Atlantische bos	68

J.M. GRIMM, M. BANNINK, N. GROEN-LUBBERS, T.C.A. DE HAAS et al. Menselijke activiteit rond Boekema's veentje bij Yde (Dr.) tijdens de prehistorie	74
F. VREDE Archeobotanisch onderzoek in Driebond, gemeente Groningen (Gr.)	76
S. BOTTEMA De snelheid van klimop	81
H.T. WATERBOLK De archeologie in Groningen voor 50 jaar. Enkele herinneringen aan Albert Meijer	85

EEN LAATMESOLITHISCHE JACHT- EN SLACHTPLAATS AAN DE TJONGER BIJ JARDINGA (FR.)

W. Prummel, M.J.L.Th. Niekus¹ en A.L. van Gijn²

De opgraving

In het voorjaar van 1981 trof de heer A. Verhoek, destijds landbouwer in de buurtschap Jardinga bij Oosterwolde, enkele botten aan in de oostelijke oever van de Tjonger, grenzend aan een van zijn percelen (fig. 1). Het ging om een schedel, vijf koten en een rib van een grote rundersoort. Aan de schedel kleefde een vuurstenen schrabbertje. De vondst was voor het toenmalige BAI en het Fries Museum aanleiding van 3-7 augustus 1981 een kleine opgraving te verrichten op 2,20 m afstand ten oosten van de plek waar de botten waren gevonden.

De opgraving mat 7 bij 2,5 m en lag met de korte zijde naar de Tjonger gericht. Zij stond onder leiding van G. Elzinga en D.M. Visser. Leden van het Frysk Wurkferbân van de Fryske Akademy verleenden assistentie. Het bodemprofiel in de opgravingsput bestond van beneden naar boven uit zand van een beekafzetting, een laag zand met veen, holoceen veen en de bouwvoor. Het zand helde naar de Tjonger sterk af. In de westelijke profielwand van de opgravingsput bemonsterden twee studenten biologie de veenlaag boven het vondstniveau voor een pollenanalyse. Zij concludeerden dat de veenlaag uit het Atlanticum dateert (ca. 7500-5000 BP) (Jansen & Steenbergen, 1981).

De opgraving bracht 61 botten en botfragmenten, zes stuks bewerkte vuursteen, diverse stukken hout, hazelnoten en enkele tientallen natuurlijke steentjes aan het licht. Een aardewerkscherfje uit de periode bronstijd-Middeleeuwen werd aangetroffen bij het dichtgooien van de put. De opgravingsploeg mat de botten, het vuursteen en de stukken hout zorgvuldig driedimensionaal in, zodat de ligging van de objecten ten opzichte van elkaar bekend is.

Alle vondsten werden gedaan in de over-

gangslaag van zand met veen, tussen het zand en het veen. Deze laag was ca. 1 m diep in het naar de Tjonger gekeerde eind van de opgravingsput, terwijl hij vanaf ruim 6 m vanaf de Tjongeroever nog slechts 10 cm dik was. De vondsten lagen op NAP-hoogten tussen ca. 2,25 en 3,00 m +NAP, de diepste het dichtst bij de Tjonger, de hoogste op de helling.

Tijdens de opgraving voerde H. Fokkens een reeks boringen uit over 90 m in zuidoostelijke richting, in het verlengde van de noordwand van de put. Hij constateerde dat het zand op ca. 45 m ten zuidoosten van de opgravingsput aan het maaiveld komt. De laag zand met veen was in de boringen niet meer te onderscheiden. Over de situatie in de opgravingsput meldde Fokkens in het dagrapport van het BAI dat ter plekke enige erosie heeft plaatsgevonden. Op de veldtekening is in de zuidoosthoek van de put een erosiegeultje getekend.

L.J.M. van Es en de eerste auteur determineerden in 1994, op grond van de grootte en de vorm van de horens, de schedel als afkomstig van een oeroskoe (*Bos primigenius*). Na restauratie siert deze de kamer van één van de wethouders van de gemeente Ooststellingwerf. De verblijfplaats van het schrabbertje is op dit moment onbekend. De eerste auteur onderzocht onlangs alle botten, de tweede het vuursteen, de derde onderzocht de vuurstenen op gebruikssporen.

Vier oerossen en een edelhert

De botten uit de Tjongeroever en de opgraving zijn, op een rib van een edelhert (*Cervus elaphus*) na, alle afkomstig van oeros. Enkele hooggelegen botten vertonen een lichte mate van verwerking, de overige zijn uitstekend geconserveerd. Onder de oerosbotten uit de opgraving overwegen met 38 die uit de onderpoten. Een groot deel van deze

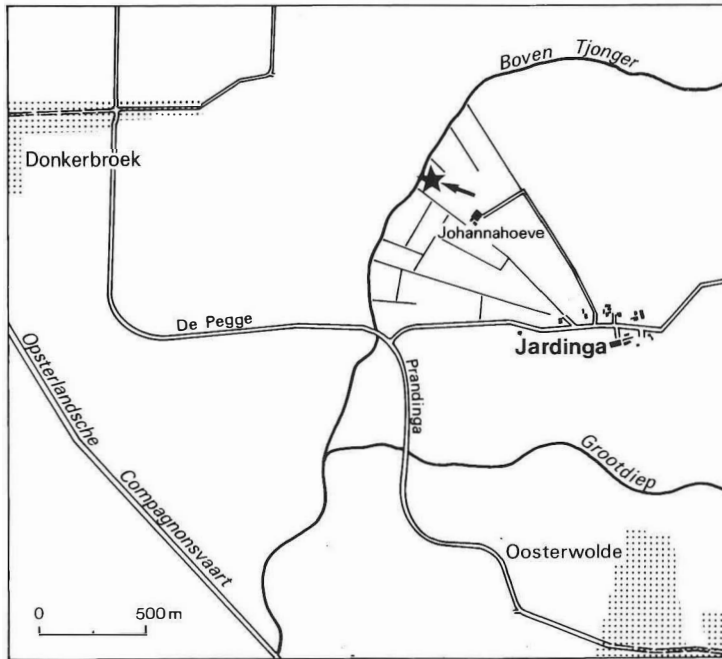

Fig. 1. De situering van de vindplaats Jardinga langs de Tjonger (tek. J.H. Zwier).

onderpootbotten, 29, is afkomstig van één oeros, oeros 1 genoemd. Van de beide voorpoten zijn de handwortel en de middenvoet aanwezig, van de achterpoten het ondereind van het scheenbeen, de voetwortel, de middenvoet en enkele teenkoten. De beide scheenbenen waren opzettelijk gebroken, evenals de middenhands- en middenvoetsbeenderen. Duidelijk is te zien dat men deze laatste botten van de binnenzijde van de poot een slag heeft gegeven. Ook zijn snijsporen zichtbaar op deze botten, evenals op de beide hielbenen.

Het dier was volwassen en had een schofthoogte van ongeveer 1,5 m. Over de sekse valt niets met zekerheid te zeggen, omdat de botmaten in het overlapgebied van de maten van oeroskoeien en -stieren vallen. De botten uit elk der onderpoten van oeros waren over een afstand van maximaal 3-4 m verplaatst langs de helling van de Tjongeroever. Collageen uit de botten van oeros 1 is ^{14}C -gedateerd op gekalibreerd 5200-5100 jaar v.Chr. (6240±50 en 6180±50 BP).

In de opgravingsput zijn drie derde (= hof) koten aangetroffen van twee andere oerosen (oeros 2 en 3). Deze dieren dateren beide van gekalibreerd ca. 5400 jaar v.Chr. (6420±50 BP en

6520±50 BP). De eerste was ook aanmerkelijk groter dan oeros 1. Een tweede koot van dit dier vertoont snijsporen. De vijf koten die bij de schedel in de oever van de Tjonger waren aangetroffen, drie van de voorpoot en twee van de achterpoot, zijn van een iets kleiner individu dan oeros 1, en lijken ook niet te passen bij de koot van oeros 3. Dit is dus oeros 4. Negen sesambeentjes, kleine botjes uit de tenen, konden niet individueel toegeschreven worden aan een van deze vier oerosen.

Naast de botten uit de ondereinden van de poten bracht de opgraving een linker en een rechter schouderblad van één dier, een fragment van een opzettelijk gebroken opperarmbeen, delen van vijf borstwervels en zes delen van ribben van oeros aan het licht. De beide schouderbladen, het opperarmbeen, twee wervels en twee ribben zijn voorzien van snijsporen (fig. 2), evenals de rib uit de Tjongeroever. De wervels zijn afkomstig van tenminste twee oerosen. De ene werd minstens 4-5 jaar oud, de andere bereikte die leeftijd niet. Deze botten kunnen afkomstig zijn van de oerosen 1-4. Zij geven geen aanleiding het minimum aantal oerosen nog te verhogen.

Fragmentjes uit de oerosschedel uit de Tjongeroever, die was overdekt met snijsporen, en van het rechter schouderblad zijn ^{14}C -gedateerd op gekalibreerd 5200-5100 jaar v.Chr. (6210±50 en 6260±50 BP). Deze dateringen komen dus overeen met die van de onderpoten van oeros 1, waarmee niet is gezegd dat de schedel en de schouderbladen ook van deze oeros afkomstig zijn. Zij zouden ook kunnen horen bij de koten van oeros 4, die hiermee gedateerd zou zijn op 5200-5100 v.Chr. De edelhertrib vertoont eveneens snijsporen. Deze dateert van gekalibreerd ca. 5400 jaar v.Chr. (6410±50 BP).

De zes bewerkte vuurstenen betreffen vijf klingfragmenten gemaakt van matig fijnkorrelige, noordelijke vuursteen, en een brok vuursteen met één afslagnegatief. Alle stukken vertonen een lichte glanspatina en zijn iets afgerond. Langs de randen van enkele klingfragmenten zijn afsplinteringen zichtbaar. Alle klingfragmenten zijn onderzocht op gebruikssporen. Drie van de stukken bleken niet interpreteerbaar. Een vierde stuk is mogelijk gebruikt om vlees of verse huid te snijden, maar heeft geen contact met bot gemaakt

(fig. 3: a). Het vijfde fragment vertoont geen zichtbare sporen van gebruik (fig. 3: b). Mocht deze kling toch gebruikt zijn, dan alleen op zeer zacht materiaal.

Een jacht- en slachtplaats

Rond 5400 en tussen 5200 en 5100 v.Chr., in het laat-Mesolithicum, hebben jager-verzamelaars op de oever van de Tjonger of van één van de Tjongerarmen tenminste vier oerossen en een edelhert gejaagd. De dieren werden ontdaan van de huid, de pezen en de vlees- en mergrijke delen, waarin de meeste botten nog staken. Eén van de gevonden klingfragmenten werd hierbij waarschijnlijk gebruikt. Dat de overige stukken geen sporen vertonen, wil overigens niet zeggen dat deze hierbij niet gebruikt zijn. Het snijden van zachte materialen zoals vlees laat over het algemeen weinig sporen op vuursteen na.

De producten namen de jager-verzamelaars vervolgens mee, bijvoorbeeld naar een plek hoger op de helling, om daar te consumeren en te bewerken. Soms werd het vlees van de botten losgesne-

Fig. 2. Snijsporen op het linker schouderblad van een oeros uit Jardinga, Oosterwolde (opname S.P. Cordes, CFD).

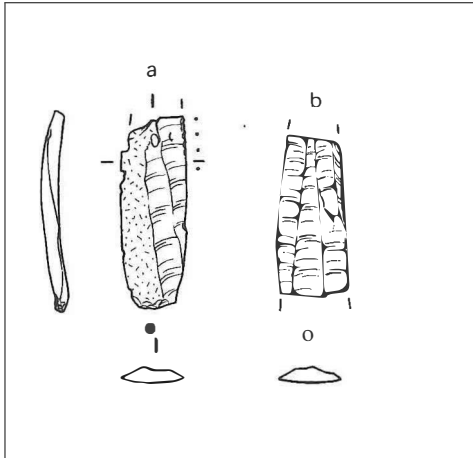

Fig. 3. Twee klingfragmenten uit Jardinga. Het fragment a. is mogelijk gebruikt om vlees of verse huid mee te snijden (zie de stippeltjes rechtsboven). Het fragment b. vertoont geen zichtbare gebruikssporen (tek. M.A. Weijns).

den, die men op de slachtplaats achterliet. Dit verklaart de aanwezigheid van de schouderbladen, het opperarmbeen, de wervels en de ribben. Het opperarmbeen en het scheenbeen brak men om het merg te winnen.

De huid van de onderpoten van de oerossen sneed men soms, zoals bij oeros 1, zorgvuldig van de voeten los, die men achterliet. Hiervan getuigen de aanwezige botten uit de voetwortel, de middenvoet en de tenen, en de snijsporen daarop. Vervolgens brak men de middenvoetsbeenderen om het merg eruit te winnen. De koten van de oerossen 2, 3 en 4, vooral hoefkoten, lijken erop te wijzen dat men ook wel eens de tenen of alleen de hoeven van de huid afsneed en als afval achterliet, en de middenvoet en voetwortel met de vleesrijke delen meenam, bijvoorbeeld om het merg uit de middenvoetsbeenderen en eventueel de eerste koten op te eten.

Het slachtafval van deze dieren liet men op de Tjongeroever achter, waar de botten langs de helling iets uit elkaar spoelden en in zand dat door de Tjonger werd aangevoerd, werden opgenomen. Vrij snel na 5200-5100 v.Chr. moet de Tjongermeander waarlangs de de jacht- en slachtplaats zich bevond, zijn afgesneden van de hoofdstroom. Toen begon er veen te groeien op de laag

zand met veen met de vondsten. Dit veen en de voortdurende hoge waterstanden beschermden de vondsten tegen afbraak.

Uit Nederland was nog geen jacht- en slachtplaats van oerossen uit het Mesolithicum bekend, en ook in het buitenland zijn dergelijke slachtplaatsen zelden aangetoond. De meeste mesolithische oerosskeletten uit Denemarken en Duitsland zijn van dieren die, nadat zij door jagers waren aangeschoten, ontkwamen en zich terugtrokken in een veen of meer, en daar stierven. Zij werden dus niet door de mens benut. Andere oerosskeletten uit deze periode zijn afkomstig van dieren die een natuurlijke dood stierven (Auler, 1995: pp 168-172). Uit het Paleolithicum (oude steentijd) kennen we wel twee slachtplaatsen waar een oeros werd onthuid en in stukken verdeeld: Neumark-Nord bij Weimar uit het midden-Paleolithicum en Schlaatz bij Potsdam uit het laat Paleolithicum (Auler, 1995: pp. 169-170).

Voortgezet onderzoek op en in de omgeving van de vindplaats zal meer informatie over deze jacht- en slachtplaats, over de mogelijke woonplaats of woonplaatsen van deze mesolithische mensen hoger op de helling en over het begin van de veengroei ter plaatse kunnen verschaffen.

Summary

A killing and butchering site of at least four aurochs and one red deer was found on the bank of the river Tjonger at Jardinga, near Oosterwolde (Fr.). The animals have been ¹⁴C-dated between 5400 and 5100 BC (calibrated), which puts the site in the late Mesolithic. The skins, sinews and most of the bones with meat were taken away to an as yet unidentified settlement. Foot bones were left at the site. Several flint blade fragments were found among the bones. At least one of these shows traces of use on soft skin or meat. The Tjonger meander beside which the butchering site was situated, became cut off, with peat growth starting soon after the deposition of the bones. This presumably explains why the bones were preserved. Mesolithic killing and butchering sites are very rare.

Noten

- 1 ARC, Groningen.
- 2 Archeologisch Centrum, Rijksuniversiteit Leiden.
- 3 Met dank aan G. Elzinga en D.M. Visser voor hun informatie over de opgraving, aan J.N. Lanting voor de dateringen, en aan W. van Zeist en S. Bottema voor hun informatie over het pollendiagram.

Literatuur

- Auler, J., 1995. Ein borealzeitliches Auerochsen-Skelett vom Niederrhein (Stadt Dormagen, Kreis Neuß, Reg.-Bez. Düsseldorf). *Prähistorische Zeitschrift* 70, pp. 159-174.
- Jansen, H. & H. Steenbergen, 1981. Palynologisch onderzoek van een veenafzetting in het gebied van de Tjonger bij Jardinga (Friesland). Manuscript paleobotanie, Groningen.